

Osebnostni korelati grafičnega izražanja

ASJA NINA KOVAČEV
JANEK MUSEK

POVZETEK

V pričujoči raziskavi smo ugotavljali osebnostne korelate grafičnega izražanja štirih primarnih emocij (veselja, žalosti, jeze in strahu). Abstraktne risbe emocij smo analizirali po vnaprej pripravljenem seznamu likovnih elementov in nekaterih značilnosti likovne strukture ter ugotavljali njihovo prisotnost na risbah subjektov. Temeljne osebnostne dimenzije smo merili z Eysenckovim osebnostnim vprašalnikom (EPQ). Korelacije med elementi grafičnega izražanja in temeljnimi osebnostnimi dimenzijami smo izračunali najprej za vse risbe skupaj, nato pa za risbe vsake posamezne primarne emocije posebej.

Ugotovili smo, da je ekstravertnost v pozitivni korelaciji z uporabo rdeče barve, medtem ko nevroticizem ne korelira z uporabo nobenega likovnega elementa. Pri psihotizmu se ni pojavila nobena značilna korelacija s katerim koli elementom grafičnega izražanja, vendar je večina korelacij med njim in likovnimi elementi neobičajnih. Psihoticizem namreč korelira z uporabo tistih, ki so atipični za predmet upodobitve. Lažnivost se povezuje z različnimi indikatorji želje po zbujanju pozornosti in s previdnostjo v izražanju. Starost je v negativni korelaciji s pogostnostjo uporabe modre barve in v pozitivni s pogostnostjo uporabe prekinjenih črt. Značilnosti grafičnega izražanja emocij korelirajo tudi s spolom. Dekleta uporabljajo tople in žive barve (zlasti oranžno in zeleno) pogostejše kot fantje.

ABSTRACT

PERSONALITY CORRELATES OF THE GRAPHIC SELF-EXPRESSION

The present research was carried out to determine the personality correlates of the graphic expression of four primary emotions (joy, sorrow, anger, and fear). The abstract drawings of emotions were analyzed according to a list of plastic elements and some characteristics of the plastic structure. The basic personality dimensions were measured with Eysenck Personality Questionnaire (EPQ). Correlations between the elements of the graphic self-expression and the basic personality traits were calculated first for all drawings together and then for the drawings of each primary emotion separately.

It was found out that extroversion correlates with the use of red colour, while neuroticism does not correlate with the use of any plastic element. Psychoticism did not have a typical correlation with the use of any element of the graphic self-expression. Still, most of the correlations between it and the plastic elements are very unusual. Psychoticism namely correlates with the use of those, which are

atypical for the subject. Lying disposition correlates with some indicators of the wish to cause a great sensation and with carefullness in expressing. Age is in negative correlation with the use of blue colour and in positive with the use of hatched lines. The characteristics of the graphic symbolization of emotions also correlate with sex. Girls use warm and vivid colours (particularly orange and green) more often than boys.

UVOD

OSEBNOSTNE LASTNOSTI, TIPI IN DIMENZIJE - NJIHOVE SKUPNE LASTNOSTI IN TEMELJNE RAZLIKE

Z izrazom "osebnostna lastnost" označujemo osnovne osebnostne enote, tj. konstitutivne dele strukturalno različnih modelov osebnosti. Musek (1982) jih opredeljuje kot relativno trajne in značilne enote osebnostnega delovanja.

Različni avtorji se razhajajo glede izvorov in determinant osebnostnih lastnosti. V grobem bi lahko večino nasprotij med njimi zvedli na temeljno dihotomijo personalizem - situacionizem, saj v strokovni literaturi pogosto zasledimo pretirano poudarjanje enega od obeh vidikov.

Neenotnost pri poudarjanju pomembnosti osebnih in situacijskih determinant ter pri določanju njihovega relativnega deleža v subjektivem vedenju povzroča številne težave pri njihovem proučevanju. Težko je namreč ugotoviti, ali je subjektivno vedenje pretežno osebnostno specifično, pretežno situacijsko specifično, ali kar oboje. Verjetno tudi v tem pogledu obstajajo precejšnje intra- in interindividualne razlike, zato je treba za kakršno koli zanesljivo oceno in predikcijo vedenja upoštevati vplive različnih dejavnikov obeh vrst in njihovo interakcijo. Vsi trije dejavniki namreč doprinesejo k bogatemu repertoarju subjektivih vedenjskih vzorcev v različnih vedenjskih situacijah.

Osebnostne lastnosti lahko pojmujeemo tudi kot **vedenjske enote** oziroma kot trajne in značilne načine reagiranja in vedenja (kar je značilno predvsem za behavioristično usmerjene raziskovalce osebnosti), ali kot **dispozicije**. Pri disposicionalnem pojmovanju osebnostnih lastnosti sta mogoči dve pojmovanji, ki omogočata razdelitev osebnostnih lastnosti v dve kategoriji. Prva vključuje osebnostne lastnosti, ki jih lahko pojmujeemo kot pripravljenost oziroma potencial za doseganje (npr. inteligentnost), druga pa osebnostne lastnosti z dinamično, usmerjevalno vlogo. Te lahko označimo kot naravnost oziroma tendenco k doseganju.

Med različnimi osebnostnimi lastnostmi obstajajo razlike v obsegu, širini in splošnosti. Za poglobljeno in celostno doumetje osebnostne strukture je treba določiti tudi stopnjo skladnosti med njimi, saj lahko le na podlagi poznavanja njihovih kvantitativnih vrednosti ugotovimo, katere specifične lastnosti se pri posamezniku povezujejo v višje komplekse. Pri tem uporabljamo metodo faktorske analize, zato se je za komplekse specifičnih osebnostnih lastnosti uveljavil naziv osebnostni faktorji.

Na podlagi večkratnega faktoriziranja rezultatov, ki jih dobimo z različnimi merскими instrumenti, je mogoče prodreti do najkompleksnejših osebnostnih lastnosti, ki celostno opredeljujejo osebnost in so bile pogosto tudi podlaga osebnostnih tipologij. Te temeljijo na kategorizaciji osebnosti glede na njihove medosebne podobnosti in razlike, zato lahko osebnostni tip označimo kot organizacijo oziroma kompleks oseb-

nostnih lastnosti, ki ustreza določeni skupini osebnosti.

Različne tipologije osebnosti igrajo pomembno vlogo v vsakdanjem, teoretskem in znanstvenem mišljenju. Pogosto jih zasledimo v mitologiji in religiji, vendar tudi v umetnosti, filozofiji in znanosti. Redukcionistična ekonomija, ki so ji podrejene, pomeni osiromašitev in poenostavitev osebnosti, zato so osebnostni tipi idealizirane, irealne abstrakcije. V realnosti se namreč osebnostne lastnosti porazdeljujejo normalno. Zato jih je smiselno predstaviti kot dimenzije, ki jih opredeljujemo bipolarno z dvema skrajnima poloma in med njiju umeščamo subjekte glede na stopnjo izraženosti določene lastnosti.

Na podlagi izračunavanja korelacij med specifičnimi manifestnimi lastnostmi lahko naredimo faktorsko analizo rezultatov in ugotovimo njihove globlje determinante. Ugotavljanje latentnih dimenzij je značilno predvsem za faktorske teorije osebnosti, med katerimi sta najpomembnejši Eysenckova in Cattellova teorija.

EYSENCKOVA TEORIJA OSEBNOSTI IN NJENE TEMELJNE DIMENZIJE

Eysenck (1953) je zasnoval svojo teorijo osebnosti na podlagi faktorske analize korelacij med različnimi osebnostnimi indikatorji, ki jih je ugotavljal z različnimi merskimi instrumenti. S pomočjo večkratnega faktoriziranja rezultatov je dobil več faktorjev na različnih ravneh generalnosti in določil štiri ravni hierarhične organizacije osebnosti:

1. raven specifičnih reakcij,
2. raven navad,
3. raven lastnosti in
4. raven tipa.

Na najnižjo raven osebnostne organizacije umešča Eysenck (1953) specifične postopke in posamične reakcije, ki odgovarjajo določenim dražljajem iz okolja in se pojavljajo v vseh življenjskih situacijah.

Na drugi ravni zasledimo habitualne odgovore in postopke oziroma habitualno vedenje, ki vključuje več specifičnih reakcij in je zato že na višji stopnji splošnosti.

Na tretji organizacijski ravni so osebnostne lastnosti, ki jih določajo korelacije med dvema navadama ali več navadami, na četrti (zadnji in najvišji) ravni osebnostne organizacije pa so osebnostni tipi. Te določajo korelacije med posameznimi osebnostnimi lastnostmi in so odvisni od njihove organizacije.

Temeljne osebnostne dimenzije in tipi osebnosti

Na podlagi faktorske analize rezultatov različnih empiričnih študij je Eysenck ugotovil tri temeljne osebnostne dimenzije, ki jih je tudi poimenoval, jasno opredelil in opisal. To so:

1. dimenzija ekstraverzije - introverzije,
2. dimenzija nevroticizma oziroma čustvene labilnosti - stabilnosti in
3. dimenzija psihotocizma.

Prvi dve dimenziji sta bipolarni, ortogonalni¹ in jasno opredeljeni. Omogočata določitev štirih tipov, tj. štirih ekstremnih skupin, ki se po svojih osebnostnih

¹ Ortogonalnost oziroma pravokotnost osebnostnih dimenzij pomeni njuno medsebojno neodvisnost. To velja predvsem za bazične dimenzije osebnosti, ki jih dobimo z večkratno faktorizacijo podatkov in ki determinirajo vrsto subjektivih vedenjskih vzorcev.

lastnostih zaradi specifične interakcije med obema temeljnima dimenzijama bistveno razlikujejo med seboj. Kriterijska analiza podatkov (tj. primerjava subjektov z ekstremno izraženimi lastnostmi ekstraverzije s tistimi, ki so pokazali izrazito introvertiranost, ter primerjava ekstremno nevrotičnih oseb z osebami brez nevrotičnih vedenjskih vzorcev) je omogočila, da so Eysenck in njegovi sodelavci določili attribute skrajnih polov obeh dimenzij.

V nasprotju s prej omenjenima dimenzijama je dimenzija psihotičizma nekoliko sporna in nejasna, tako da za postavke, ki naj bi merile psihotičizem, še vedno ni popolnoma jasno, kaj v resnici merijo. Seveda pa visoko število točk pri postavkah, ki naj bi po Eysencku merile t. i. "psihotičizem", še ne pomeni subjektive psihotičnosti, saj je Eysenckov vprašalnik EPQ prirejen normalni populaciji.

Čeprav sta prvi dve osebnostni dimenziji opredeljeni mnogo bolj jasno in enopomensko, Eysenck ne zanika možnosti, da sta tudi ti dve sestavljeni dimenziji. V enem izmed svojih del (Eysenck, 1975) navaja sedem subdimenzij vsake izmed temeljnih dimenzij osebnosti.

Tabela 1: Subdimenzije temeljnih dimenzij osebnosti (Musek, 1988)

INTROVERTNOST - EKSTRAVERTNOST	NEVROTICITEM - STABILNOST	PSIHOTICIZEM - NEPSIHOTICIZEM
- aktivnost	- samospoštovanje	- agresivnost
- sociabilnost	- srečnost	- dominantnost
- prevzemanje tveganja	- anksioznost	- visoke aspiracije
- impulzivnost	- obsesivnost	- manipuliranje
- ekspresivnost	- odvisnost	- avanturizem
- refleksivnost	- hipohondričnost	- dogmatizem
- odgovornost	- občutja krivde	- maskulinitet

Dimenzija ekstravertnost - introvertnost in njena teoretična utemeljitev

Najpomembnejšo vlogo v Eysenckovem modelu osebnosti igra dimenzija ekstraverzije - introverzije, zato ji je Eysenck (1947) namenil tudi največ pozornosti in jo najtemeljiteje raziskal. Predstavlja namreč podlago prvih poskusov ugotavljanja individualnih osebnostnih razlik. Eysenck jo povezuje s Hipokrat-Galenovo klasifikacijo temperamentov, po kateri obstajajo štiri osnovne vrste temperamentov kot rezultat prevlade enega izmed telesnih sokov nad drugimi:

- sangvinični temperament pri ljudeh, kjer je najpomembnejši telesni sok kri,
- kolerični temperament, ki sovпада s prevlado žolča nad drugimi telesnimi sokovi,
- flegmatični temperament kot rezultat relativne prevlade sluzi in
- melanholični temperament pri ljudeh, kjer je temeljna telesna substanca črni žolč.

Teorija o štirih temeljnih telesnih sokovih je seveda neznanstvena, nezadostna in šibko utemeljena, vendar temelji na pozornem opazovanju različnih ljudi v vsakdanjih življenjskih situacijah, kar se že približuje naravnemu eksperimentu. Zato lahko kljub pretirani poenostavitvenosti služi kot izhodišče za nadaljno teoretično in znanstveno obravnavo dane problematike. Prevzel in predelal jo je tudi nemški filozof Kant, za njim pa še številni drugi filozofi, teologi in drugi učenjaki.

Eysenck je ugotovil, da obstaja med Kantovimi spoznanji in rezultati njegovih proučevanj presenetljiva podobnost, zato bi lahko celo trdili, da smo s sodobnimi

matematično statističnimi postopki potrdili Kantove koncepte (Fulgosi, 1981). Bistvena razlika je le v tem, da je Eysenck nadomestil Kantove kategorije z dimenzijami, ki omogočajo kvantifikacijo stopnje njihove izraženosti pri vsakem posameznem subjektu.

Pomemben korak naprej je naredil Wundt, ki je razdelil štiri temperamente glede na stopnjo njihove spremenljivosti. Koleriki in sangviniki naj bi bili spremenljivi, sangviniki in melanholiki pa ne.² O. Gross je poskušal dimenzijo ekstravertnost - introvertnost še fiziološko utemeljiti, vendar se tedaj še ni uveljavil današnji izraz zanjo. Tega je v psihologijo uvedel šele C. G. Jung (1984).

Prvo faktorsko deskripcijo osebnosti sta podala Woodworth in Guilford, razen Eysenckovega pa je pomemben še Cattellov faktorski model osebnosti, ki prav tako kot Guilfordov vključuje dimenzijo ekstravertnost - introvertnost, zato lahko slednjo pojmuje kot empirično preverjeno, univerzalno dimenzijo osebnosti.

Eysenck je tudi grafično prikazal odnos med klasično Hipokrat-Galenovo delitvijo na štiri temperamente in rezultati modernih faktorskih analiz.

Slika 1: Odnos med Hipokrat-Galenovo delitvijo temperamentov in dvema temeljnima osebnostnima dimenzijama (E-I, N) (Eysenck, 1964)

Značilnosti ekstremnih skupin na dimenzijah ekstravertnost - introvertnost in čustvena stabilnost - labilnost

² V nasprotju z njimi spremljajo občutja obči tok doživljanja in se spreminjajo vzporedno z njim.

Nevrotični introvert

Nevrotični introvert se po Eysencku (Eysenck, 1947) nagiba k anksioznosti in depresiji in pogosto manifestira različne simptome, ki so značilni zanj. Mednje spadajo predvsem obsesivne tendence, razdražljivost, apatija, občutljivost in ranljivost. V družbi se hitro zmede, postane živčen in ima občutek manjvrednosti. Je tudi muhast, rad sanjari, v družbenih gibanjih se zadržuje pretežno v ozadju in pogosto trpi zaradi nespečnosti.

Na fiziološki ravni opazimo pri nevrotičnem introvertu labilnost avtonomnega živčnega sistema, v njegovi konstituciji pa prevladuje vertikala nad horizontalo. Njegova sposobnost za naprežanje je majhna, aktivnost holinesteraze velika, sekrecija slin pa inhibirana.

Inteligenca nevrotičnih introvertov je relativno visoka, njihov besednjak je izvrsten in običajno so uporni in točni, vendar prepočasni. Njihova raven aspiracije je previsoka, vendar sami ne kažejo nobenega podcenjevanja lastnih dosežkov. So rigidni in njihova intrapersonalna variabilnost je majhna. Njihove estetske preference težijo k starinskosti, klasičnosti in konkretnosti.

Nevrotični ekstravert

Nevrotični ekstraverti kažejo tendenco k razvijanju konverzivne, tj. histerične simptomatike. Pri njih je mogoče opaziti pomanjkanje energije, ozkost interesov, slabe delovne navade in hipohondričnost. Radi stokajo, se pritožujejo in se nagibajo k nesrečam, zato tudi pogosto izostajajo z dela. V njihovi konstituciji dominira horizontala nad vertikalo, nivo aktivnosti holinesteraze je nizek, sekrecija slin pa ni inhibirana.

Inteligenca nevrotičnih ekstravertov je relativno nizka, njihov besednjak je siromašen in nimajo upornosti. So hitri in neprecizni, raven njihovih aspiracij je nizka in nagibajo se k precenjevanju lastnih dosežkov. Njihova prednost je v tem, da niso rigidni in da kažejo visoko intraindividualno variabilnost na doživljajskem in vedenjskem nivoju. Glede njihovih estetskih preferenc bi lahko rekli, da so posebej nagnjeni modernemu slikarstvu in bogati uporabi barv ter da so jim ljubše nedoločene, abstraktne vsebine.

Emocionalno stabilen introvert

Pri nenevrotičnih (normalnih) introvertih odpadejo značilnosti distimije, tj. predvsem simptomi depresije in anksioznosti, medtem ko večina drugih značilnosti introvertnosti ostane nespremenjena.

Emocionalno stabilen ekstravert

Nenevrotični (normalni) ekstraverti ohranijo vse lastnosti emocionalno labilnih ekstravertov razen njihove konverzivne (histerične) simptomatike.

Vse navedene značilnosti ekstra- in introverzije so rezultat Eysenckovih empiričnih proučevanj. Opredeljene so operacionalno in ne teoretično oziroma spekulativno ter sovpadajo z večino drugih, tako teoretskih, kakor tudi empirično utemeljenih konceptov.

Značilnosti dimenzije nevroticizem - stabilnost oziroma emocionalna labilnost vs. stabilnost

Dimenzija nevroticizma je druga najpomembnejša osebnostna dimenzija, ki jo je Eysenck (1947) odkril s faktorsko analizo rezultatov različnih preizkušenj. Nevroticizem opredeljuje kot voljni, motivacijski in vztrajnostni defekt, nevrotike pa označuje kot duševno in telesno defektne ter intelektualno podpovprečne osebe s šibko voljo, s slabo emocionalno kontrolo, s slabo ostrino pri zaznavanju in s tendenco k pretiranemu trošenju lastnih potencialov. Nevrotik je sugestibilna oseba brez upornosti. Počasen je v mišljenju in delovanju, je nesociabilen in teži k potlačevanju neugodnih dejstev.

Močna izraženost te osebnostne lastnosti, ki sovпада z visokim rezultatom na dimenziji nevroticizma, implicira neravnotežje avtonomnega oziroma vegetativnega živčnega sistema, zato Eysenck (1947) predpostavlja dedno determiniranost te dimenzije.

Poleg teorij o hereditarni predispoziciji, ki skušajo nevroticizem utemeljiti kot rezultat različnih konstitucionalnih in genetskih dejavnikov, razlagajo nevroticizem še teorije o vplivu okolja, ki poudarjajo ključni vpliv faktorjev okolja na razvoj nevrotičnosti. Verjetno sta obe vrsti teorij kljub svoji kompleksnosti še vedno nekoliko preveč enostranski in jima je zato mogoče očitati redukcionizem. Nevrotičnost se namreč pri posamezniku ne more razviti brez določenih dednih dispozicij, vendar so za njen nadaljnji razvoj odločilni tudi faktorji okolja, ki pogosto določajo manifestno obliko nevrotičnosti v vsakem specifičnem primeru.

Eysenck (1947) navaja naslednje distinktivne oziroma operacionalne značilnosti dimenzije nevroticizma:

1. *Klinični indikatorji nevroticizma*: slaba in šibka osebnostna organizacija, odvisnost, ozki interesi, pomanjkanje energije, pojavljanje abnormnosti še pred nastopom bolezni, abnormnost staršev, slab mišični tonus, izoliranost in odsotnost pripadnosti skupini, nezadovoljive domače razmere.

2. *Rezultati na testih osebnosti*: visoka sugestibilnost, pomanjkanje upornosti, počasen telesni ritem oziroma fizična upočasnjenost, slaba fluentnost, rigidnost, močno izražena perseveracija oziroma nagnjenost k ponavljanju že začete, a neadekvatne dejavnosti.

3. *Samoocene*: občutki manjvrednosti, živčnost, avtonomni simptomi, nagnjenost k nesrečam, izogibanje naporom in njihovo slabo prenašanje, nezadovoljstvo, občutljivost, razdražljivost in zamerljivost.

4. *Konstitucionalne značilnosti nevroticizma*: slaba fizična vzdržljivost, neadekvatna telesna konstitucija in slab vid v mraku ali poltemi.

Eysenck je posvetil dimenziji nevroticizma mnogo manj pozornosti kot dimenziji ekstraverzije - introverzije, vendar jo je poskušal povezati s številnimi objektivnimi simptomi nevrotičnosti in vedenjskimi vzorci abnormnih, nevrotičnih oseb.

Značilnosti dimenzije psihotizma (P - faktor)

Dimenzijo psihotizma je odkril Eysenck šele tedaj, ko se je začel podrobneje ukvarjati z rezultati, ki so jih na različnih osebnostnih testih dosegli psihiatrični bolniki (Eysenck, 1952). Je ortogonalna na druga dva osebnostna faktorja in neodvisna od njiju. Determinirajo jo predvsem testi objektivnega tipa in testi performanse, ne pa tudi samoocene ali klinične ocene.

Dimenzija razlikuje normalne od duševno bolnih ljudi. Razteza se od

normalnosti do psihotičnosti, medtem ko lahko približno na njeno sredino umestimo psihopatijo. Psihopati naj bi bili namreč nekje na polovici poti do psihoze.³

Osnovni indikatorji psihotičizma so: socialna zadržanost ali izolacija, zmotne predstave o različnih krivicah in nedostojnostih, impulzivnost ali agresivnost, motnje v razpoloženju, sumničavost, motnje v spominu in mišljenju, retardiranost, motorične motnje, halucinacije, zmotna prepričanja o različnih odnosih, velikostih in pomenih, depresivnost, samomorilnost, prisotnost psihotičnih obolenj v družini, prevelika aktivnost, vznemirjenost in maničnost.

Eysenck (1952) označuje posameznika z visoko izraženim faktorjem psihotičizma kot:

1. osamljenega človeka brez posebnega interesa za druge ljudi,
2. neprijetnega, nedružabnega in dolgočasnega človeka,
3. okrutnega in nehumanega človeka,
4. brezčutnega in neobčutljivega človeka,
5. človeka brez empatičnih sposobnosti,
6. človeka, ki hlepi po močnih senzacijah in dražljajih,
7. agresivnega in do drugih sovražnega človeka,
8. človeka s posebno naklonjenostjo do čudnih in neobičajnih stvari,
9. brezbržnega do nevarnosti in noro pogumnega človeka,
10. človeka s tendenco k norčevanju iz drugih ljudi ter k njihovemu vznemirjanju in motenju.

Dokaze za obstoj faktorja psihotičizma je dobil Eysenck celo v genetskih podatkih, ki se nanašajo na manično-depresivno psihozo in shizofrenijo. Obe naj bi bili namreč dedno pogojeni.

Številne izmed zgoraj omenjenih značilnosti psihotičizma je našel Eysenck tudi pri psihopatih, alkoholikih in kriminalcih. Njihove osebnostne lastnosti naj bi bile po njegovem mnenju izraz dednih faktorjev in faktorjev okolja.

Subjekti z visokim rezultatom na tistih postavkah Eysenckovih vprašalnikov, ki naj bi merile psihotičizem, se osebnostno bistveno razlikujejo od subjektov z visokim številom točk na dimenziji nevroticizma. Temeljna razlika med nevrotikom in psihotikom je namreč po Eysencku v tem, da so psihotikovi spoznavni procesi bolj ali manj moteni, medtem ko nevrotik sicer svobodno in neomejeno razpolaga s svojimi spoznavnimi sposobnostmi, ne more pa nadzorovati svojih emocij.

Na podlagi poznavanja rezultatov, ki so jih različni subjekti dosegli na številnih preizkušnjah z raznovrstnimi merskimi instrumenti, bi lahko povzeli nekaj splošnih zakonitosti o temeljnih osebnostnih dimenzijah. Najpomembnejši med njimi sta ugotovitev, da so moški v povprečju nekoliko bolj ekstravertni od žensk, medtem ko dosegajo ženske nekoliko višje rezultate na dimenziji nevroticizma, ter spoznanje da imajo odrasli moški in dečki mnogo višje rezultate na faktorju psihotičizma kot odrasle ženske in deklice.

³

Takšne ugotovitve in opredelitve so seveda zelo ohlapne in se zato pogosto pojavljajo v različnih zdravstvenih osebnostnih ocenah, medtem ko se jim moramo v preciznem teoretičnem in znanstvenem besednjaku izogibati.

GRAFIČNO IZRAŽANJE IN NJEGOVE TEMELJNE DETERMINANTE

Filogenetski in ontogenetski razvoj grafičnega izražanja

Pri proučevanju osebnostnih determinant subjektovega grafičnega izražanja ne moremo mimo njegovih začetkov v filo- in ontogenezi človeka. Likovna simbolizacija psihičnih vsebin spada namreč med najzgodnejše oblike njihovega ponazarjanja, zato lahko njihov pojav zasledujemo vse do najprimitivnejših stopenj človeškosti, kjer še ni bilo nobenih sledi človekove kasnejše osebnostne organizacije. Porebski (1978) celo domneva, da človek prvih likovnih tvorb ni ustvarjal samostojno, ampak jih je odkrival v sledih poigravanja narave. Šele kasneje jih je pričel dopolnjevati in izboljševati.

Subjektovo aktivno, ustvarjalno poseganje v njegovo naravno in umetno okolje temelji na njegovi sposobnosti za zavestno refleksijo fizičnih, psihičnih in socio-kulturnih danosti ter za njihovo načrtno artikulacijo, ki mu jo omogoča njegova sposobnost za analitično mišljenje. Na njej namreč temelji njegovo spoznavno in fizično razgrajevanje objektivne stvarnosti, manipulacija z njenimi elementi, ugotavljanje njihovih izraznih zmogljivosti in njihovih spoznavno-teoretskih implikacij ter njihovo medsebojno povezovanje in gradnja kompleksnih struktur.

Tendenca k artikuliranemu izražanju lastnih psihičnih vsebin spada med temeljne značilnosti človeškega duha. V prvih fazah človekove filo- in ontogeneze prevladuje neartikulirano samoizražanje. Opazimo ga že zelo zgodaj, najpogosteje kot različne oblike vokalizacije in nekoordiniranih gibov. Toda Kovačev (1990a; 1990b) poudarja, da spontano glasovno ali gibno samoizražanje hitro doseže stopnjo večje ali manjše artikulacije.

Subjektova fizična strukturacija likovne ali objektivne stvarnosti sovпада z njegovo željo po utelešanju spremenljive stvarnosti v stabilno obliko, ki že presega čisto abstraktno pojmovno raven. E. Faure (1964) zato trdi, da determinira zgodovino vsakega umetnika, vsake umetnostne smeri in verjetno kar vse umetnosti želja po ulovitvi uhajajočega trenutka v podobo, ki jo je mogoče opredeliti zavselej. Njegovo ugotovitev je mogoče aplicirati tudi na druge, manj artikulirane oblike samoizražanja, pri čemer ni nujno, da je predmet upodobitve vedno konkreten.

Pri grafičnem izražanju primarnih konceptov in njihovi objektivizaciji ne moremo zanemariti pomenskih implikacij likovnih elementov in nekaterih značilnosti likovnih struktur, saj morajo te ustrezati predmetu upodobitve.

LIKOVNI ELEMENTI IN NJIHOVE POMENSKE IMPLIKACIJE**Točka**

Kandinsky (1925/85) pojmuje točko kot nevidno in nesnovno praprvinu slikarstva. Je namreč najbolj vase obrnjen in statičen element, vendar vključuje tudi možnost za gibanje. To možnost je mogoče včasih razbrati že iz njene zgradbe kot neenakomerno zapolnjenost, ki jo lahko pojmuje kot indikator njenega notranjega trenja. Realizacijo njenih gibnostnih potencialov pa lahko vidimo šele tedaj, ko točko "poženemo v gibanje" in ko pusti to gibanje na papirju sled - črto.

Črta

Črta je najelementarnejši izraz umerjanja giba v likovno kompozicijo in omogoča precejšnjo heterogenost v predstavljanju in izražanju. Kot sredstvo predstavljanja reducira podobe iz zunanjega sveta na konturo, obris oziroma povzetek (abstrakt). Poleg predstavitvenega pa vsebuje še čisti izrazni potencial, ki ga je mogoče sprostiti šele z zmanjšanjem usmerjevalnega vpliva zavesti. Skozi spontani potek subjektivnih gibov se prične izražati njegovo nezavedno.

Ekspresivne gibe je mogoče razumeti kot način eksternalizacije prvotnih nestrukturiranih konceptov, ali celo endoceptov. Ta ne temelji na ustvarjalčevih spoznavno teoretskih ambicijah ter na njegovem načrtnem manipuliranju z materialom, s publiko in z lastnim psihičnim aparatom.

Gola ekspresivna uporaba črte je značilna za manj razvite oblike likovne ustvarjalnosti in latentna struktura tako nastalih del se bistveno razlikuje od strukture načrtno artikuliranih. Zato jih je mogoče uspešno uporabiti tudi v psihodiagnostiki, saj subjekt zaradi svojega nezadostnega poznavanja izraznih vrednosti geste težko nadzoruje njen potek. Toda tudi pri tem se pojavljajo določene težave. Kovačev (1991, 1992a) ugotavlja, da omogoča črta likovno neizobraženemu ustvarjalcu manjšo izrazno širino kot elementi verbalne govorice, zato skozi njo ne more izraziti vseh pomenskih odtenkov. Eksternalizacija kompleksnih psihičnih vsebin je tako omejena na nekaj preprostih obrazcev, kar povzroča težave pri interpretaciji.

Navadno umeščamo različne črte v tri glavne kategorije:

1. ravna črta,
2. oglata črta,
3. ukrivljena črta.

Ravna črta

Ravna črta je najkrajša možna zveza med dvema točkama. Večina avtorjev jo pojmuje kot sled točke, ki se pomika po površini, kar omogoča boljše razumevanje njene dinamike, smeri, napetosti in časovnega poteka. S potegnitvijo črte dinamiziramo statičnost točke, saj na splošno velja prepričanje, da je nastala črta kot sled gibanja točke po površini.

Ravna črta spada med temeljne elemente različnih konstrukcij tehnično-intelektualnega sveta. Je črta znanosti, zemeljskih meritev, trigonometrije, planometrije, gradbeništva, arhitekture in strojništva. Nepogrešljiva je pri racionalnem konstruiranju sveta, ki ga po občem prepričanju prežemata pretirani tehnicizem in intelektualizem. V naravi je ne zasledimo nikjer, zato jo večina umetnikov zavrača kot nenaravno. F. Hundertwasser (1958, V Koschatzky, 1977) pa jo je označil celo kot nečloveško in brezbožno.

Ravna črta ne implicira nobene notranje napetosti in ne dopušča posebno veliko prostora domišljiji. Prej bi jo lahko primerjali z direktno izstrelitvijo energije proti končnemu cilju. Toda kljub temu, da je v naravi ni, spada med najstarejše, temeljne simbole človeštva. Njene simbolične implikacije variirajo v odvisnosti od njenega položaja in smeri. Razlikujemo namreč tri temeljne tipe ravnih črt: horizontala, vertikalna in diagonalna.

Horizontala predstavlja podlago, na kateri temeljijo vsi človekovi produkti. Simbolizira zemeljsko realnost (obzorje) in mirovanje oziroma počitek. Kandinsky (1912) jo povezuje še s hladom in črno barvo. V simboliki vseh ljudstev in časov ponazarja zemlja podlago življenja in realnost, že od nekdaj pa simbolizira še ležanje, smrt in

konec. V skladu s tem velja horizontala za črto pasivne zemeljskosti.

Vertikala oziroma navpičnica ponazarja aktivno duhovno moč. Kandinsky jo povezuje s toploto in z belo barvo. Poleg tega simbolizira vertikala vse tisto, kar je onkraj tu-bit, božjo svetlobo vzpon in rast. Kot axis mundi povezuje tri kozmična področja med seboj, povezujejo pa jo tudi s falično simboliko (Kovačev, 1992b).

Diagonala ali poševnica ima spet popolnoma drugačno vlogo v tradicionalni in sodobni simboliki. Simbolika višine se tu povezuje s simboliko strani. Leva in desna - srce in roka - se namreč povezujeta z že omenjenimi pomeni pridevnikov "zgoraj" in "spodaj". Pomembno je, ali poteka diagonala od leve spodaj proti desni zgoraj ali od leve zgoraj proti desni spodaj. V prvem primeru simbolizira vzpon, dvig oziroma napredovanje, človekovo iskanje, stremljenje in upanje, medtem ko ponazarja v drugem primeru pogrezanje, drsenje navzdol, pojevanje, upad, resignacijo in propad. Zato povezuje Kandinsky obe vrsti diagonal z dvema različnima, diametralno nasprotnima barvama - z rumeno in modro barvo.

Oglata črta

Oglata črta je sestavljena iz dveh ravnih črt, ki se povezujeta pod določenim kotom, tako da jo lahko pojmuje kot rezultat dveh sil, ki delujeta v različne smeri in je njuno srečanje na ravni ploskvi mnogo bolj dramatično navezano nanjo, kot potek ravnih črt.

Psihološka vrednost oglate črte je odvisna od velikosti kota, ki ga tvorita njeni komponenti. Pravi kot se nam zdi najobjektivnejši in najhladnejši in je s spoznavnega vidika tudi najlažje obvladljiv. V nasprotju z njo izraža ostri kot največjo napetost, po Kandinskem pa je še najtoplejši najbolj rezek in najaktivnejši. Topi kot izraža nemoč, šibkost in pasivnost.

Za Kandinskega (Kandinsky, 1912, 1925) je "zvenenje" omenjenih treh kotov primerljivo z umetniško ustvarjalnostjo, oziroma z njenimi zaporednimi fazami: ostrina in visoka aktivnost vizije, hlad in obvladanost izpeljave in občutje lastne nemoči po zaključenem delu. Seveda je treba takšne oznake razumeti metaforično, saj brez njihove interpretacije ne moremo dobiti vpogleda v njihovo implicitno izrazno in eksplanatorno vrednost.

Kljub temu da je mogoče osmisлити že golo oglato črto, se ta na risbah navadno ne pojavlja brez nadaljevanja ali dodatkov. Grafično sporočilo je namreč največkrat dogajanje, ki lahko kot celota deluje dramatično, vznemirjujoče ali pomirjujoče. Največjo napetost implicira cik- cakasta črta, ki izraža silno močno, vendar jasno vznemirjenje. V teku svojega ustvarjalnega procesa jo uporabi skoraj vsak umetnik, saj ga moč njegovih emocij prisili, da izrazi to, kar čuti, ljubi, in tisto, česar se boji, v duktusu svojih črt. Na podlagi poglobljene interpretacije je mogoče ta fenomen tudi doumeti, medtem ko lahko nekateri nadpovprečno senzibilni opazovalci te emocije celo podoživijo.

Ukrivljena črta

Ukrivljena črta ponuja najširšo paletu možnosti za umetniško sporočanje. Seveda je pri uporabi ukrivljenih črt treba upoštevati tudi kontekst njihove uporabe. Njihove izrazne zmogljivosti in temeljne tendence so v geometrično-konstruktivnem ornamentu popolnoma drugačne kot v prostih, ukrivljenih likovnih tvorbah.

Prosta črta se ne podreja eksaktnim pravilom in racionalnosti, vendar veljajo tudi za njen potek določene zakonitosti in njeni učinki so relativno lahko ugotovljivi in

obče veljavni. Z njo je mogoče nakazati različne obrise, predstaviti prostor ali različne strukture, izraziti veselje ali zaskrbljenost in ponazoriti lepoto in transcendenco.

Najpomembnejšo vlogo pri ukrivljenih črtah ima vtis napetosti, ki ga lahko pustijo prav zaradi svoje ukrivljenosti, tako da so najpomembnejši elementi ukrivljene črte njena krivina, smer in potek.

Pomen in vrednost krožne črte determinira središčna točka, okrog katere se vije črta in ta povzroča napetost. Njeno morebitno nadaljevanje v zaključen krog ji pripomore k dodatnemu pridobivanju novih simboličnih implikacij, saj slednji najpogosteje simbolizira red, mir, neskončnost, večnost in preseganje vsakdanjosti (Chevalier & Gheerbrant, 1982; Cooper, 1986; Kovačev, 1992b).

V nasprotju z mirom, ki ga implicira krog, je v spirali zajeta strastna dinamika. Spirala streži k dvigu v prostor, se vijakasto vrti in zbuja vtis močno obvladane likovne tvorbe, ki jo determinira imaginarna centralna os. Kljub temu je v njej zajeta naravnost fascinantna napetost mnogopomenskosti.

Valovito črto lahko zaradi njenih zaokroženih dvigov in spustov pojmuje kot serijo med seboj povezanih krožnih črt, ki s svojo izmenljivo konveksnostjo in konkavnostjo nakazujejo izmenjavo nasprotnih sil. Celotni duktus črte določa njena smer, tj. njeno dviganje ali spuščanje. Najpogosteje je valovita črta izraz mehke harmonije in pogosto je tudi sama na sebi simbol lepote. Kljub temu lahko v določenih kontekstih izzove odpor. To velja predvsem tedaj, ko gledamo nanjo kot na nedorečeno nihanje sem in tja brez kakršne koli pregnanosti in trdote. V nasprotju z oglato, zalomljeno obliko izraža namreč valovita črta določeno šibkost.

Artikulacija likovnih prvin in strukturalne značilnosti celote

Skozi artikulacijo črt v obsežne kompozicijske sklope se povečuje tudi njihova izrazna vrednost, kar je še posebej vidno v razporeditvi napetosti in sprostitve v kompleksnih likovnih delih.

PROBLEM

V pričujoči študiji smo poskušali ugotoviti načine grafičnega izražanja emocij ter jih interpretirati na podlagi poznavanja določenih kulturno utrjenih pomenskih implikacij likovnih elementov in osebnostnih determinant grafičnega izražanja.

Konceptualizacijo emocij v veliki meri določajo kulturno utrjeni dejavniki, ki determinirajo tudi pravila za njihovo izražanje, zato smo predpostavljali relativno neodvisnost konceptov emocij od osebnostnih dimenzij. Vendar je subjektivno samoizražanje kljub temu pod precej močnim vplivom subjektivnih dejavnikov, tj. njegovih trenutnih občutij in čustev, daljših razpoloženj in relativno trajnih osebnostnih potez.

Temeljni problem, s katerim se srečujemo v pričujoči študiji, je določitev relativnega deleža subjektive konceptualizacije, njegovih trenutnih občutij, ki se navezujejo na predmet upodobitve, tj. na emocijo, in njegovih stabilnih osebnostnih lastnosti pri grafičnem izražanju. Ta ostaja žal nerešljiv, saj mu z metodologijo, ki jo obvladujemo in s katero se danes lotevamo psiholoških problemov, nismo kos. Kljub temu omogoča poglobljena analiza subjektivega grafičnega izražanja vrsto interpretabilnih podatkov in številne tehtne zaključke, ki jih lahko dodatno obogatimo še s poznavanjem osebnostnih korelatov grafičnega izražanja.

V eksperimentu smo poskušali ugotoviti, če obstaja pomembna zveza med gra-

fičnim izražanjem emocij in subjektivimi osebnostnimi lastnostmi. To smo poskušali ugotoviti na podlagi računanja korelacij med likovnimi elementi in temeljnimi osebnostnimi dimenzijami, pri čemer smo v drugo kategorijo variabel vključili še starost in spol. Predpostavljamo sicer, da osebnostne lastnosti determinirajo grafično izražanje, vendar njihov vpliv ni posebej močan, saj so uporaba barv in načini grafičnega izražanja pod močnim vplivom različnih sociokulturnih dejavnikov. Poleg tega jih determinira še predmet upodobitve.

METODA

SUBJEKTI

V preizkus smo vključili 50 poskusnih oseb, ki so pripadale dvema homogenima skupinama: 27 dijakin in dijakov prvega letnika gimnazije Vida Janežič v Ljubljani in 23 študentk in študentov prvega letnika psihologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Obe skupini smo zaradi odsotnosti kakršnih koli izrazitih diskrepanc med njima obravnavali kot enotno skupino. Sestavljalo jo je 7 fantov in 43 deklet starih od 15 do 25 let. Srednja vrednost njihove starosti znaša 17 let, standardna deviacija pa je .38. Modalna starost je 15 let, medianska vrednost pa 16 let.

Vzorec je bil sestavljen iz adolescentov in mlajših odraslih. Vključeval je pripadnike obeh spolov, vendar so prevladovala dekleta. Vsi subjekti eksperimenta so bili slovenske narodnosti.

PRIPOMOČKI

Test risanja emocij

"Preizkus risanja emocij" je vključeval:

- navodilo, ki je bilo napisano na posebni predlogi,
- štiri prazne liste A4 formata in
- barvne flomastre z dvema koncema, na katerih sta bili konici različnih debelin.

Na predlogi z navodilom je pisalo:

"Pred seboj imate štiri liste papirja in osem barvnih flomastrov različnih barv. Obe vrsti pripomočkov boste potrebovali za prikaz štirih čustev (veselja, žalosti, jeze in strahu), ki jih boste poskušali najprej podoživeti. Svoja čustva boste narisali abstraktno. Pri tem lahko uporabljate različne barve. Pri risanju se omejite na risanje črt in pik različnih oblik in velikosti, vendar jih ne rišite nepovezano, ampak skušajte narisati smiselno celoto (abstrakcijo), ki bo dobro ponazarjala dano čustvo. Pri tem lahko menjavate debelino vaših flomastrov.

Tik pred začetkom risanja za nekaj trenutkov zaprite oči in poskušajte doživeti tisto čustvo, ki ga boste potem narisali. Če vam to ne uspe takoj, se osredotočite na neko situacijo, v kateri ste to čustvo doživeli. Potem pričnite z risanjem. List, na katerega boste risali, lahko postavite navpično ali vodoravno. Ko boste z risanjem že končali, poskušajte še shematično predstaviti svoje čustvo oziroma njegovo risbo. Shema naj bo majhna in narišite jo s svinčnikom ob desnem robu lista. Na njej naj bo razvidno, kje je središče vaše emocije in kakšen je njen potek. Smer njenega širjenja (ali oženja) nakažite s puščico ali z več puščicami (če se širi čustvo v več smeri)."

Risbe subjektov smo ocenjevali s pomočjo check-liste (Kovačev, 1992). Ta

vsebuje značilnosti likovne strukture, ki smo jih razdelili na dve kategoriji, tj. na likovne elemente in na značilnosti celote. Prva kategorija vključuje tri podkategorije, tj. barve, črte in točko, pri čemer umeščamo v njeno drugo podkategorijo še nekatere značilnosti črt.

1. Likovni elementi

a) barve:

- rdeča
- modra
- rumena
- zelena
- vijoličasta
- oranžna
- rjava
- črna

b) črte:

- navpična
- vodoravna
- poševna, ki poteka od leve proti desni navzgor
- poševna, ki poteka od leve proti desni navzdol
- cik-cak
- krožna
- valovita
- spiralna

*** posebnosti črt

- prekinitev
- debelina
- pritisk

c) pika

2. celota:

- velikost
- odprtost
- kompleksnost
- gostota
- iradiacija

Eysenckov osebnostni vprašalnik (EPQ)

V eksperimentu smo uporabili standardizirano (morda že nekoliko zastarelo) verzijo Eysenckovega osebnostnega vprašalnika EPQ. Opis instrumenta smo povzeli po T. Lamovec (1980), saj nam druga, obsežnejša in kompleksnejša literatura o tem specifičnem vprašalniku ni bila dostopna.

Prva verzija vprašalnika EPQ je nastala leta 1964 kot izboljšana verzija vprašalnika MPI (Maudsley Personality Inventory). Vsebuje dve paralelni obliki: A in B, in meri dve temeljni dimenziji: ekstravertnost in nevroticizem, oziroma čustveno labilnost.

T. Lamovec (1980) navaja kot temeljne fenotipične manifestacije ekstravertnosti družabnost, nagnjenost k razburljivemu življenju, impulzivnost in optimizem. Ekstravertni ljudje imajo radi spremembe. So zelo aktivni in niso posebej pogosto zaskrbljeni, vendar svojih čustev nimajo dovolj pod kontrolo. V nasprotju z njimi so za introverte značilni: mirnost, introspektivnost, zadrževanje v ozadju, zadržanost, previdnost, smisel za načrtovanje in resnost. Tipičen introvert ima namreč rad urejeno življenje, je čustveno zelo kontroliran in nekoliko pesimističen. Oba opisa veljata le za ekstremne skupine ekstravertov in introvertov, tj. za tipične predstavnike obeh skupin.

Za čustveno labilne osebe je po T. Lamovec (1980) značilna nizka frustracijska toleranca, ki se v različnih situacijah različno izraža. Sovpada z močnejšim in bolj variabilnim reagiranjem avtonomnega živčnega sistema, zato jo navadno spremljajo bolj ali manj izražene nevro-vegetativne motnje: glavoboli, potenje, prebavne motnje ipd.

Obe temeljni dimenziji je ugotovil H. J. Eysenck na podlagi faktorске analize empiričnih rezultatov. Zanesljivost vprašalnika po test-retest metodi je po enem letu znašala .80 - .90, zanesljivost na podlagi eksperimentalnih polovic pa se je gibala med .74 in .91. Obe empirično ugotovljeni dimenziji sta med seboj popolnoma neodvisni in vprašanja, ki se nanašajo na eno izmed njiju, niso zasičena z drugim faktorjem.

Nekaj več težav se je pojavilo pri ugotavljanju veljavnosti vprašalnika. Eysenck je preizkusil njegovo veljavnost po metodi nominalnih skupin diagnosticiranih pacientov. Neodvisni ocenjevalci so v njegovem preizkusu ocenili ekstravertnost in čustveno labilnost subjektov. Poleg tega so subjekti še izpolnili vprašalnik. Na podlagi skladnosti rezultatov obeh vrst je Eysenck zaključil, da so odgovori na vprašanja njegovega preizkusa dokaj veljavna slika realnega psihičnega stanja subjektov.

Slovenska verzija je bila standardizirana na vzorcu kandidatov za voznike motornih vozil, ki je obsegal 500 moških in 381 žensk. Vse starostne skupine do 45 let so bile enakomerno zastopane. Kandidati so se po socialnem izvoru, izobrazbi in mestu prebivališča močno razlikovali med seboj. Teh faktorjev avtor namreč ni kontroliral. Rezultati, ki so jih ugotovili pri preizkusu na slovenskem vzorcu, so precej podobni angleškim normam, le da je bila stopnja čustvene labilnosti pri angleški standardizaciji vprašalnika precej višja.

Nova verzija EPQ vsebuje še lestvico psihotizma, vendar še ni popolnoma jasno, kaj meri. Najvišje rezultate na tej lestvici so dosegali psihotiki in kriminalci. Navadno so osebe z visokim številom točk na lestvici psihotizma samotarske, težko prilagodljive, sovražne do drugih in agresivne. Pogosto so celo okrutne in nehumane. Psihiatrični osebnostni in vedenjski vzorci, ki korelirajo s psihotizmom, so: shizoidnost, psihopatija in vedenjske motnje.

Lestvica lažnivosti je namenjena preizkusu subjektove tendence k dajanju socialno zaželenih odgovorov. Kadar je aritmetična sredina L v skupini visoka, priporoča Eysenck ločeno analizo tistih, ki imajo visok rezultat, in tistih, ki imajo nizkega. Kadar se pojavijo višje korelacije med L in P ali med L in N, so zanesljivejši rezultati druge skupine.

Vse glavne osebnostne dimenzije so povezane s starostjo, spolom in z medkulturnimi oziroma mednacionalnimi razlikami. Ekstravertnost, nevroticizem in psihotizem s starostjo upadajo, tako da se s starostjo zmanjšujejo tudi razlike med spoloma (moški namreč dosegajo v mladosti izrazito višje rezultate na dimenziji psihotizma kot ženske). Trend je najočitnejši pri ekstravertnosti in psihotizmu, medtem ko pri nevroticizmu ni tako čist. S starostjo se tudi izrazito povečuje težnja subjektov, da bi se prikazali v čim lepši luči.

Zanimive so tudi razlike med angleško in slovensko populacijo. Slovenci so nekoliko bolj introvertirani od Britancev, Slovenke pa so emocionalno nekoliko stabilnejše od Britank. Presenetljivo velika je razlika na dimenziji psihotičizma, kjer dosegajo Slovenci silno visoke rezultate. Tudi težnja po dajanju socialno zaželenih odgovorov je pri Slovencih precej višja, kar bi lahko pomenilo, da sta nevroticizem in psihotičizem pri nas še nekoliko močnejše izražena, kot to kažejo dani rezultati.

POSTOPEK

Celoten preizkus smo izvedli brez prekinitve v dveh eksperimentalnih skupinah, saj čas njegovega trajanja ni presegal 30 minut. Pred začetkom raziskave smo izvedli pilotski eksperiment na študentih psihologije, tako da smo lahko predvideli morebitne težave med samim eksperimentom in jih poskusili preprečiti.

Najprej smo izvedli "Preizkus risanja emocij", ki je bil za subjekte eksperimenta nekoliko težavnejši od izpolnjevanja vprašalnika. Navodilo na predlogi je bilo sicer jasno in natančno, vendar so subjekti potrebovali za izvedbo preizkusa še dodatna pojasnila. Pred začetkom je bila potrebna tudi kratka predhodna demonstracija. Subjekti so lahko zaprosili za dodatne informacije še med njegovim potekom. Edina izjema je bil čas, ki je bil namenjen njihovi avtosugestiji, oz. osredotočanju na lastno emocijo, ter njeni vizualizaciji. S tem so imeli subjekti največ težav, vendar njihovih emocij iz etičnih razlogov nismo mogli umetno izzvati. Emocijo, ki so jo poskušali simbolizirati, so si sugerirali še tudi kasneje, med risanjem.

Drugi del eksperimenta je vključeval odgovarjanje na "Eysenckov osebnostni vprašalnik" (EPQ). Ta del preizkusa je bil relativno preprost in subjekti niso potrebovali dodatnih informacij. Rezultate smo vrednotili po predloženem ključu.

REZULTATI IN DISKUSIJA

V skladu s predpostavkami o osebnostni determiniranosti subjektovega neartikularnega samoizražanja smo ugotavljali korelacije med lastnostmi subjektov ter med lastnostmi produktov.

1. Lastnosti subjektov:

- starost
- spol
- osebnostne lastnosti:
 - ekstraverzija - introverzija
 - nevroticizem - čustvena stabilnost
 - psihotičizem
 - lažnivost

2. Lastnosti produktov:

- zgoraj navedeni likovni elementi, njihove značilnosti in nekatere posebnosti celote.

Korelacije med skupno frekvenco uporabe različnih likovnih elementov in določenih zakonitosti celote na eni strani ter med starostjo, spolom, in osebnostnimi lastnostmi na drugi strani smo izračunali:

1. za vse emocije skupaj in
2. za vsako posamično primarno emocijo (veselje, jeza, žalost, strah).

Pri interpretaciji smo upoštevali samo statistično pomembne korelacije, oz. korelacije, ki so pomembne pri 5% tveganju.

KORELACIJE MED OSEBNOSTNIMI LASTNOSTMI IN ZNAČILNOSTMI GRAFIČNE SIMBOLIZACIJE VSEH EMOCIJ SKUPAJ

TABELA 2: Korelacije med značilnostmi likovne strukture in osebnostnimi lastnostmi na vseh risbah

OL						
LIK. EL.	STAR	SPOL	E	N	P	L
RD	-.05	.09	.15*	-.03	-.09	-.03
MD	-.17*	.02	-.02	.02	-.06	-.08
RU	-.12	.12	.05	.05	.06	.06
ZE	-.06	.15*	.01	.07	.07	.02
VI	-.01	.03	.00	.04	.10	.11
OR	-.09	.16*	-.03	.10	-.01	.17*
RJ	.02	.04	-.03	-.03	-.02	.03
CR	.04	-.03	.01	.08	.09	.04
LI1	-.03	.05	-.02	.03	-.10	.00
LI2	-.11	-.04	-.13	.05	-.03	.14
LI3	-.10	-.06	-.05	.06	-.11	.20*
LI4	-.08	-.10	-.03	.04	-.01	.06
LI5	-.02	.02	.01	.01	-.01	.02
LI6	.04	.0	-.09	.10	-.11	.02
LI7	-.01	-.15*	.02	-.04	.14	-.04
LI8	.12	.07	.13	.07	.11	-.00
LI9	.22*	-.14	-.01	-.02	-.02	.15*
LI10	.04	.11	-.14	-.03	-.01	-.06
LI11	-.10	.00	-.03	-.16*	.02	-.04
PIKA	-.40*	.08	.05	-.01	-.04	-.07
VELIK	-.05	.15*	.02	.17*	-.10	-.03
ODPRT	-.08	.06	.04	.08	.07	-.01
KOMPL	-.19*	.10	.01	-.01	.02	-.01
GOSTOT	-.11	.13	.03	.15*	.13	.01
IRAD	.09	.01	.09	.05	.07	-.02

*korelacija je pomembna pri $p < .05$

LEGENDA:

RD..... rdeča barva
 MO..... modra barva
 RU..... rumena barva
 ZE..... zelena barva
 VI..... vijoličasta barva
 OR..... oranžna barva
 RJ..... rjava barva
 CR..... črna barva
 LI1..... navpična črta
 LI2..... vodoravna črta
 LI3..... poševna črta (od leve proti desni navzgor)
 LI4..... poševna črta (od leve proti desni navzdol)
 E..... ekstrasverzija - introverzija
 N..... nevroticizem

LI5..... cik-cak črta
 LI6..... krožna črta
 LI7..... valovita črta
 LI8..... spiralna črta
 LI9..... prekinjena črta
 LI10..... debela črta
 LI11..... močan pritisk
 PIKA..... pika
 VELIK..... velika risba
 ODPRT..... odprta risba
 KOMPL..... kompleksna risba
 GOSTOT..... gosta risba
 IRAD..... iradiacija
 P..... psihotizem
 L..... lažnivost

Starost

Starost pomembno korelira zgolj z uporabo modre barve ($r = -.17$) pojavljanjem prekinjene črte ($r = .22$), pike ($r = -.40$) in s kompleksnostjo risb ($r = -.19$). Vse korelacije so negativne, razen korelacije s pojavljanjem prekinjene črte, ki s starostjo narašča.

Nekatere zgoraj omenjenih rezultatov je težko razložiti, saj bi pričakovali, da bo uporaba modre barve naraščala v sorazmerju s starostjo subjektov. Znano je namreč dejstvo, da pričnejo otroci v procesu odrasčanja počasi nadomeščati rumeno barvo z modro, zato lahko relativni delež vsake izmed njiju v rumeno-modri kombinaciji služi kot eden izmed pokazateljev njihovega razvoja.

Uporaba prekinjene črte s starostjo narašča, kar bi lahko razumeli kot izraz subjektive povečane zadržanosti, previdnosti in zmanjšane ekspanzivnosti. Omenjene lastnosti pridobi subjekt med odrasčanjem (v preizkus smo namreč vključili predvsem adolescente in mlajše odrasle), ko se mora soočiti z ovirami, jih trezno premagovati in se jim včasih tudi umakniti.

Težko bi razložili izrazito negativno korelacijo med starostjo in uporabo točke na risbah emocij. Morda bi lahko kot najustreznejšo razlago tega fenomena sprejeli Kandinskyjevo oznako točke kot "praprvice" slikarstva, tj. najprimitivnejšega likovnega elementa, ki z naraščanjem subjektive starosti ne more več zadoščati za njegovo artikulirano samoekspresijo. Vendar je takšna interpretacija v izrazitem nasprotju z drugim podatkom, ki smo ga dobili na podlagi koreliranja starosti z različnimi lastnostmi likovne kompozicije. Ta je namreč v negativni korelaciji z njihovo kompleksnostjo, kar je težko razložljivo, saj bi pričakovali, da bo v skladu z večanjem subjektive spoznavne artikulacije naraščala tudi kompleksnost njegovih risb. Kljub temu lahko razložimo ta rezultat tudi kot posledico povečane konceptualne prečiščenosti oziroma njene kristalizacije v subjektivem spoznavnem aparatu.

Spol

Spol pomembno korelira z uporabo zelene ($r = .15$) in oranžne ($r = .16$) barve. Obe barvi se namreč pogosteje pojavljata na risbah deklet in veljata bolj za ženski kot za moški barvi. Dekleta so naklonjena zeleni barvi predvsem zaradi njene močne asociacije z naravo, ki je bila v različnih eksperimentih drugih avtorjev najpogostejša asociacija žensk na besedo lepota. Prek asociacije z naravo simbolizira zelena barva tudi rodovitnost, spokojnost, milino in mir, ki jih pogosto pojmuje kot attribute ženskosti.

Oranžna je kot psihofizični stimulans in barva seksualne privlačnosti pretežno ženska barva, čeprav implicira nekoliko ceneno privlačnost in izumetničenost. Ženske jo zaradi njenih stimulativnih učinkov relativno pogosto uporabljajo, medtem ko je moški sicer ne uporabljajo, vendar jim je običajno ljubša kot npr. feministična vijoličasta.

Nekoliko presenetljivo je dejstvo, da je uporaba valovite črte v negativni korelaciji s spolom ($r = -.15$), saj bi jo lahko prav zaradi njene mehke harmoničnosti prej označili kot žensko linijo in pričakovali, da jo bodo pogosteje uporabljale ženske.

Velikost je v pozitivni korelaciji s spolom ($r = .15$), kar pomeni, da so risbe žensk v povprečju večje od risb moških.

Osebnostne lastnosti

Ekstravertnost je v pozitivni korelaciji z uporabo rdeče barve, čeprav korelacija ni posebno visoka ($r = .15$). Ta rezultat je v skladu z našo vnaprejšnjo predpostavko, da bodo ekstraverti pogosteje izbirali tople, vesele in žive barve. Zanimivo pri tem je to, da ekstravertizma kot ena temeljnih osebnostnih lastnosti ne korelira z nobeno drugo značilnostjo risb.

Nevroticizem ni pomembno povezan niti z uporabo katere koli barve niti s katerokoli izmed obravnavanih črt. Pač pa je v pomembni negativni korelaciji z močjo subjektovega pritiska pri risanju ($r = -.16$). Nevrotičnost se namreč pogosto povezuje s tesnobo, bojznostjo in previdnostjo, ki se med drugim kažejo v subjektovi nezmožnosti, da bi odločno pritisnil na papir. Seveda je takšna reakcija bolj značilna za introvertirane čustveno labilne osebe, kar je razvidno iz minimalne (čeprav nepomembne) korelacije med ekstravertizmo in pritiskom pri risanju.

Nevroticizem je v pozitivni korelaciji še z velikostjo ($r = .17$) in gostoto ($r = .15$) risb. Prvo korelacijo je nekoliko težje razložiti, zanimivo pa je, da se pojavljajo večje risbe tudi pri ženskah, ki običajno dosegajo višje rezultate na lestvici psihotizma. Prav mogoče je, da pogojuje obe korelaciji neka globlja, latentnejša dimenzija, ki pa je v preizkusu nismo uspeli odkriti. Povečana gostota na risbah čustveno labilnih oseb je rezultat njihove nestalnosti, občutljivosti in nemira, ki se kaže v njihovem "drobencljanju" po likovni ploskvi.

Psihoticizem ne korelira pomembno z nobeno izmed značilnosti grafičnega izražanja emocij, medtem ko se pojavljajo pomembne korelacije med lažnivostjo subjektov oziroma njihovo težnjo po dajanju socialno zaželenih odgovorov na eni strani ter uporabo oranžne barve, poševne linije, ki poteka od leve proti desni navzdol, in prekinjeno črto. Uporabo oranžne barve bi v tem primeru lahko razložili kot izraz subjektove želje po zbujanju pozornosti, saj je oranžna močna in stimulatívna barva, ki se povezuje z nekoliko plehkim prirejanjem lastnih odgovorov z namenom, da bi očarali ljudi in jim ugajali. Pogostejše prekinitve črt razumemo v danem kontekstu kot izraz subjektove negotovosti in previdnosti v socialnih odnosih.

KORELACIJE MED OSEBNOSTNIMI LASTNOSTMI IN ZNAČILNOSTMI GRAFIČNE SIMBOLIZACIJE VESELJA

TABELA 3: Korelacije med značilnostmi likovne strukture in osebnostnimi lastnostmi na risbah veselja

OL	STAR	SPOL	E	N	P	L
LIK. EL.						
RD	.13	.34*	.30*	-.00	-.33*	-.02
MD	-.00	-.08	-.20	.10	-.01	.00
RU	-.16	.36*	.03	.04	.11	-.13
ZE	-.16	.09	-.10	.13	.00	-.05
VI	-.19	-.08	.05	.16	.20	.06
OR	-.12	.22	-.03	.17	-.11	.10
RJ	-.22	.12	.01	.24	-.12	-.25
CR	.10	-.03	-.04	.10	.24	.15
LI1	-.20	.16	-.10	.07	-.06	-.04
LI2	-.32*	.02	-.35*	.11	-.08	.12
LI3	-.29*	.06	-.20	.20	-.09	.25
LI4	-.26*	.00	-.19	.19	-.03	.14
LI5	.03	-.21	-.11	.13	.19	-.11
LI6	.02	.14	-.11	.27*	-.22	.02
LI7	-.26*	.24	.24	-.12	.13	.12
LI8	.29*	.05	.35*	-.10	.21	-.14
LI9	-.01	-.38*	-.42*	.22	-.02	.16
LI10	-.06	.46*	-.13	-.12	.06	-.04
LI11	-.16	.20	-.13	-.19	.12	-.03
PIKA	-.55*	.17	.03	-.07	-.00	-.07
VELIK	.03	.09	.06	.09	-.04	-.11
ODPRT	-.00	.13	.11	.21	.16	-.08
KOMPL	-.11	.09	.17	.04	.06	.01
GOSTOT	-.09	.14	.12	.11	.30*	-.17
IRAD	.17	-.08	.19	-.06	.31*	-.06

* korelacija je pomembna pri $p < .05$

Starost

Pri grafični simbolizaciji veselja smo ugotovili precej pomembnih korelacij med starostjo subjektov in uporabo nekaterih črt. Starost negativno korelira z uporabo vodoravnih ($r = -.32$), poševnih ($r_1 = -.29$, $r_2 = -.26$) in valovitih črt, pozitivno pa z uporabo spiralne črte ($r = .29$). Visoke korelacije med starostjo subjektov in različnimi črtami je relativno težko razložiti glede na to, da niti ena izmed korelacij med starostjo in barvo ni pomembna. Nekoliko lažje je razložiti negativno korelacijo z ravnimi črtami, saj se s starostjo konceptualizacija emocij še dodatno dograjuje in ravne črte so silno neprimerne za njihovo simbolizacijo.

Posebej težko je razložiti upadanje pogostosti valovitih črt s starostjo, saj uporabljajo subjekti valovito črto mnogo pogosteje kot katerikoli drugo črto. Morda pride po določenem času do zasičenosti z njo, zato jo prične kasneje izpodrivati spiralna črta. Ta namreč mnogo bolje diskriminira med različnimi emocijami, saj je razen pri simbolizaciji veselja vedno na zadnjem mestu po pogostosti uporabe. Predpostavimo torej lahko, da pričanja subjekt v teku svojega osebnostnega razvoja bolje

razločevati različne koncepte med seboj (čeprav pri tej starosti navadno ne govorimo več dosti o subjektivem spoznavnem razvoju, ki je v grobem že končan) in uporabljajo namesto črt s splošnejšo raje črte z izstopajočo distinktivno vrednostjo. Spiralna črta namreč implicira izrazit energetski potencial in prodor kvišku, medtem ko lahko valovito črto uporabimo tudi za ponazarjanje žalosti.

Spol

Spol je v pomembni pozitivni korelaciji z uporabo rdeče ($r = .34$) in rumene ($r = .36$) barve pri grafični simbolizaciji veselja. Zanimivo pri tem je, da sta prav rdeča in rumena barva tipični, reprezentativni barvi veselja in so ju zato subjekti na risbah najpogosteje uporabljali. Za dekleta sta poleg tega značilni nekoliko višja senzibilnost in emocionalnost. Poleg tega namenjajo dekleta barvam tudi več pozornosti kot fantje in imajo bolj razvit občutek za detajle. Rdeča in rumena veljata v zahodni kulturi tudi za pretežno ženski barvi. Zaradi poznavanja vseh omenjenih dejstev interpretacija tega rezultata ni posebej težavna.

Pri moških se pogosteje pojavljajo prekinjene črte (korelacija s spolom je $-.38$), pri ženskah pa debele črte ($r = .48$). Obe korelaciji sta relativno visoki, vendar nas druga preseneča, saj bi nekoliko povečano negotovost in previdnost prej pripisali ženskam kot moškim. Seveda je pri tem treba upoštevati to, da so ženske emocionalno labilnejše, torej bolj pod vplivom trenutnih občutij. Ker gre v našem primeru za simbolizacijo emocije veselja, ki je izredno ekspanzivna in energetsko bogata emocija, je razumljivo, da so ženske pri njeni simbolizaciji uporabljale predvsem neprekinjene in debele črte. Uporaba debelejših črt je poleg tega še eden od indikatorjev večje oziroma izrazitejšje emocionalnosti in estetske občutljivosti.

Osebnostne lastnosti

Ekstravertnost je v pomembni pozitivni korelaciji z uporabo rdeče barve ($r = .30$), kar sovпада z našo hipotezo, da bodo ekstravertne osebe pogosteje izbirale tople in žive barve pri simbolizaciji svojih emocij. Ta tendenca je še posebej izrazita pri simbolizaciji veselja, ki sovпада s subjektivim izžarevanjem toplote in živahnosti. Poleg tega je ekstravertnost še v negativni korelaciji z uporabo vodoravne črte ($r = -.35$) in v pozitivni korelaciji z uporabo spiralne črte ($r = .35$). Pri ekstravertih se tudi izredno redko pojavlja prekinjena črta ($r = -.42$).

Povezave med ekstravertnostjo in med različnimi oblikami črt je relativno lahko razložiti. Ekspanzivnost ekstravertnih oseb je namreč v izrazitem nasprotju z uporabo vodoravne črte, ki pomensko implicira statičnost in pasivnost. Slednjo uspešno nadomešča spiralna črta, ki ponazarja divji, energetsko nabit in vrednostno pozitiven vzpon kvišku. V skladu z omenjenimi dejstvi so tudi prekinitev izredno redke.

Nevroticizem je v pozitivni korelaciji z uporabo krožne črte ($r = .27$), medtem ko so korelacije psihotičizma z uporabo različnih črt izredno nizke in nepomembne. Drugače je z barvami, saj psihotičizem pomembno negativno korelira z uporabo rdeče barve ($r = -.33$). Rezultat je nadvse zanimiv, saj so subjekti pri simbolizaciji veselja najpogosteje uporabljali prav rdečo barvo, vendar je v skladu z našo opredelitvijo psihotičizma, ki ga karakterizirajo silno nenavadne reakcije in je razen z nekaterimi patološkimi simptomi zasičen celo z ustvarjalnostjo.

Zavračanje rdeče barve pri simbolizaciji veselja oziroma njeno nadomeščanje z drugimi barvami je prav gotovo izraz določenega ekscentrizma, morda celo ustvarjalnosti, verjetno pa predvsem subjektive asocialnosti, saj velja rdeča za barvo pri-

vlačnosti in nerazčiščenega odnosa do njenih ambivalentnih simboličnih implikacij oziroma negotovosti, ki jih občutijo zaradi nje.

Psihoticizem pomembno korelira še z gostoto ($r = .30$) in iradiacijo ($r = .31$) na risbah veselja. Specifičnost subjektive simptomatike se namreč povezuje s prenapetostjo njegovih risb oziroma s stalnim vnašanjem detajlov in popravljanjem celote (kar je značilno tudi za risbe shizofrenih pacientov), iradiacija pa je lahko izraz subjektive ekspanzivnosti lastnega jaza in to navadno na račun drugih.

KORELACIJE MED OSEBNOSTNIMI LASTNOSTMI IN ZNAČILNOSTMI GRAFIČNE SIMBOLIZACIJE ŽALOSTI

TABELA 4: Korelacije med značilnostmi likovne strukture in osebnostnimi lastnostmi na risbah žalosti

OL LIK. EL.	STAR	SPOL	E	N	P	L
RD	-.13	.13	-.07	.08	.01	-.10
MD	-.18	.16	-.03	.06	-.29*	-.22
RU	-.24	-.00	.06	.08	-.11	.02
ZE	-.04	.19	.05	.17	.12	.24
VI	.22	.03	.05	.02	.04	.14
OR	-.13	.06	-.08	.12	-.09	.23
RJ	.20	-.14	.06	-.13	-.02	.18
CR	.05	.01	-.11	.12	-.03	.25
LI1	-.05	.14	-.15	.05	-.25	-.01
LI2	-.22	.24	-.02	.07	-.06	.14
LI3	-.08	-.02	-.05	.04	-.13	.08
LI4	-.06	-.09	-.01	.05	-.09	-.01
LI5	-.04	.04	.28*	-.02	-.06	-.01
LI6	.13	-.21	-.10	-.07	.05	.01
LI7	-.10	-.29*	-.12	.20	.11	-.23
LI8	-.05	.12	-.02	.22	.18	.02
LI9	.22	-.16	.07	.07	.02	.23
LI10	.11	.09	-.10	-.10	-.11	-.06
LI11	-.13	.08	-.02	-.13	-.19	.01
PIKA	-.27*	.06	-.00	.07	-.04	.06
VELIK	-.07	-.04	.10	.14	.03	-.03
ODPRT	-.13	.02	-.04	.07	-.15	.08
KOMPL	-.33*	.19	-.25	.10	-.23	.02
GOSTOT	-.22	.03	-.06	.23	.22	-.09
IRAD	.22	-.03	.08	.19	-.16	.01

* korelacija je pomembna pri $p < .05$

Starost in spol

Korelacije med značilnostmi grafičnega izražanja subjektov in njihovimi osebnostnimi lastnostmi so pri žalosti mnogo redkejša. Vsaka osebnostnih spremenljivk korelira zgolj z eno spremenljivko grafičnega izražanja. Izjema je le starost, kjer sta pomembni dve korelaciji. Starost namreč negativno korelira z uporabo pike ($r = -.27$) in s kompleksnostjo ($r = -.33$) pri grafični simbolizaciji žalosti. Oba podatka sta sicer nekoliko presenetljiva, vendar smo podobno situacijo ugotovili že pri skupnem

rezultatu za vsa čustva in jo poskusili ustrezno interpretirati že tam.

Osebnostne lastnosti

Pri grafični simbolizaciji žalosti smo ugotovili še pozitivno korelacijo med ekstravertnostjo in uporabo cik-cak črte ($r = .28$) in negativno korelacijo med psihotizmom in uporabo modre barve ($r = -.29$). Drugi rezultat je nekoliko lažje pojasniti kot prvi, saj smo že pri simbolizaciji veselja ugotovili, da psihotizem negativno korelira prav z uporabo tistih barv, ki so za dano emocijo najznačilnejše. Modra je bila namreč po pogostosti uporabe na risbah žalosti na drugem mestu. Nekoliko težje je pojasniti korelacijo med ekstravertizmo in uporabo cik-cak črte. Slednja je namreč skrajno neprimerna za ponazarjanje žalosti razen v primeru, ko jo pojmuje kot ponazoritev notranjega preloma v subjektovi duševnosti, vendar je pri tem težko najti kakršnokoli povezavo med načinom simbolizacije takšnega loma in subjektovo ekstravertnostjo.

KORELACIJE MED OSEBNOSTNIMI LASTNOSTMI IN ZNAČILNOSTMI GRAFIČNE SIMBOLIZACIJE JEZE

TABELA 5: Korelacije med značilnostmi likovne strukture in osebnostnimi lastnostmi na risbah jeze

OL LIK. EL.	STAR	SPOL	E	N	P	L
RD	-.10	.06	.19	-.10	-.07	.08
MD	-.27*	-.11	-.01	-.09	-.08	-.02
RU	-.00	.14	.02	.01	.06	.16
ZE	-.05	.25	.03	-.05	.04	-.03
VI	.05	.05	-.02	.13	.15	.15
OR	-.13	.29*	.04	.05	.11	.20
RJ	-.04	.04	.07	-.14	.11	.16
CR	.12	-.03	.08	.06	.05	-.01
LI1	-.04	.15	.00	-.06	-.13	.12
LI2	.00	-.11	-.18	.10	-.11	.20
LI3	.05	-.09	.04	-.04	.01	.24
LI4	.05	-.09	.06	-.09	.17	-.02
LI5	.06	.09	.01	-.08	.08	-.14
LI6	-.08	.11	-.16	.04	-.31*	.18
LI7	.14	-.24	-.04	.01	.30*	-.03
LI8	-.19	.08	.09	.13	-.07	-.08
LI9	.37*	-.30*	.05	-.32*	.06	-.04
LI10	.03	-.11	-.32*	.20	-.00	.01
LI11	.04	-.11	.02	-.18	.08	-.06
PIKA	-.48*	.03	.11	.01	-.00	-.08
VELIK	-.08	.29*	.06	.25	-.03	-.07
ODPRT	-.01	.03	.10	.01	.28*	-.14
KOMPL	-.19	.06	-.08	-.12	.23	-.07
GOSTOT	.04	.18	.05	.09	.19	.13
IRAD	.07	-.01	.14	-.00	.13	.06

* korelacija je pomembna pri $p < .05$

Starost

Pri grafični simbolizaciji jeze smo dobili negativno korelacijo med starostjo ter uporabo modre barve ($r = -.27$), pozitivno med starostjo in uporabo prekinjene črte ($r = .37$) in negativno med starostjo in uporabo pike ($r = -.48$). Modra barva ni posebej primerna za simbolizacijo jeze in po pogostosti uporabe na risbah jeze si skupaj z rjavo barvo delita zadnje in predzadnje mesto. Zato bi lahko upadanje njene uporabe s starostjo subjektov pojmovali kot izraz njihove naraščajoče selektivne uporabe različnih barv, ki morajo ustrezati konceptu predmeta upodobitve in biti prilagojene določenim kulturno utrjenim normam za izražanje različnih emocij, oziroma sovpadati s kulturno utrjenimi konotacijami različnih barv.

Pogostejšo uporabo prekinjene črte pri simbolizaciji jeze povezujemo s povečano samokontrolo pri izražanju lastnih negativnih občutij in s subjektovo naravnostjo k zadrževanju lastne agresivnosti, medtem ko lahko negativna korelacija z uporabo pike na risbah jeze ponazarja subjektov analitični pristop k spoznavni artikulaciji lastnih občutij. Pike izražajo (če jih je več) precejšnjo spoznavno razpršenost ali (če je samo ena) spoznavno nediferenciranost.

Spol

Spol subjektov je v pozitivni korelaciji z uporabo oranžne barve ($r = .29$) in z velikostjo risb ($r = .29$) ter v negativni korelaciji z uporabo prekinjenih črt ($r = -.30$). Podoben rezultat smo dobili tudi pri grafični simbolizaciji veselja, tj. pri korelaciji med spolom in uporabo oranžne barve ter med spolom in velikostjo risb. Tudi naša interpretacija obeh korelacij je podobna, saj tako oranžna barva kot tudi velikost risb izražata močno energetska napetost, ki je kljub njenemu različnemu hedonskemu tonu prisotna pri obeh emocijah in jo ženske zaradi svoje senzibilnosti in višjega položaja na dimenziji emocionalnosti bolje izražajo. Tudi z negativno korelacijo med spolom in pogostostjo pojavljanja prekinjenih črt smo se že srečali na skupni tabeli korelacij med značilnostmi grafičnega izražanja vseh emocij in osebnostnih značilnosti, tako da nas ta rezultat ni posebej presenetil. Moški namreč pogosteje uporabljajo prekinjene črte kot ženske.

Osebnostne lastnosti

Ekstravertnost je v pomembni negativni korelaciji s pogostostjo uporabe debelih črt ($r = -.32$), nevroticizem z uporabo prekinjenih črt ($r = -.32$), psihotocizem pa je v negativni korelaciji z uporabo cik-cak črt ($r = -.31$) ter v pozitivni korelaciji z uporabo valovitih črt ($r = .30$) in odprtostjo risb ($r = .28$).

Negativna korelacija ekstravertnosti z uporabo debelih črt je lahko izraz njihove tendence k večji ekspresivnosti pri doživljanju emocij, saj so za grafično izražanje jeze mnogo primernejši hitri, ostri in tanki potegi črt, kot mehko zalivajoče debele črte.

Za čustveno labilne osebe je značilno to, da močno sugestibilne in so pod močnim vplivom trenutnih občutij. Zato izražajo jezo s sunkovitimi in hitrimi gibi, ki jih determinira njihovo podoživljanje emocije in ne uporabljajo prekinjenih črt.

Ena temeljnih značilnosti oseb z visokim rezultatom na lestvici psihotocizma je izrazito odstopanje od temeljnih zakonitosti grafičnega izražanja. Psihotocizem namreč korelira ravno z uporabo tistih likovnih sredstev, ki so najmanj primerna za simbolizacijo dane emocije.

Pri simbolizaciji jeze se ekscentričnost subjektov kaže kot relativno pogosta

uporaba valovite črte, ki so jo sicer subjekti najpogosteje uporabljali pri grafični simbolizaciji različnih emocij, vendar je prav za simbolizacijo jeze izredno neprimerna. Novo nasprotje pa vzpostavlja njihova relativno redkejša uporaba krožne črte, saj je krožna črta zgolj del oziroma odsek valovite črte, ki so jo subjekti z visokim rezultatom na lestvici psihotizma uporabljali pogosteje kot drugi.

KORELACIJE MED OSEBNOSTNIMI LASTNOSTMI IN ZNAČILNOSTMI GRAFIČNE SIMBOLIZACIJE STRAHU

TABELA 6: Korelacije med značilnostmi likovne strukture in osebnostnimi lastnostmi na risbah strahu

OL LIK. EL.	STAR	SPOL	E	N	P	L
RD	-.09	-.02	.29*	-.08	-.06	-.17
MD	-.26*	.06	.15	.00	.12	-.07
RU	-.11	-.02	.09	.09	.15	.19
ZE	.03	.08	.06	.05	.12	-.04
VI	-.11	.09	-.06	-.13	.02	.13
OR	-.02	.09	-.10	.10	.01	.25
RJ	.02	.18	-.23	.02	-.08	-.03
CR	-.07	-.09	.08	.12	.19	-.14
LI1	.14	-.20	.19	.04	.04	-.02
LI2	.06	-.34*	-.02	-.06	.09	.10
LI3	-.11	-.16	-.00	.08	-.22	.26*
LI4	-.10	-.20	-.01	.05	-.10	.15
LI5	-.15	.12	-.13	.04	-.19	.32*
LI6	.05	.06	-.01	.18	-.00	-.08
LI7	.14	-.29*	.00	-.23	.03	.04
LI8	.32*	.12	-.03	.15	.10	.16
LI9	.25	.11	.08	.02	-.14	.24
LI10	.08	-.01	-.02	-.10	.03	-.18
LI11	-.13	-.14	-.00	-.19	.08	-.12
PIKA	-.30*	.06	.06	-.06	-.11	-.14
VELIK	-.07	.30*	-.13	.19	-.36*	.08
ODPRT	-.23	.11	-.02	.07	-.03	.10
KOMPL	-.16	.06	.16	-.07	.02	.03
GOSTOT	-.17	.17	.02	.19	-.14	.13
IRAD	-.08	.15	-.04	.13	-.06	-.05

* korelacija je pomembna pri $p < .05$

Starost

Pri grafičnem izražanju strahu je starost subjektov v pomembni negativni korelaciji z njihovo uporabo modre barve ($r = -.26$) in s pojavljanjem pik na likovni ploskvi ($r = -.30$) ter v pozitivni korelaciji z uporabo spiralne črte ($r = .32$). Težko je razložiti predvsem zadnji rezultat, saj spiralna črta ni posebej primerna za simbolizacijo strahu, oziroma so njene pomenske implikacije celo v izrazitem nasprotju z značilnostmi te emocije. Še bolj presenetljivo je dejstvo, da je njena uporaba v pozitivni korelaciji s starostjo subjektov, saj bi pričakovali, da se bodo pri starejših

subjektih pojavljale bolj prečiščene in smiselne risbe strahu.

Spol

Spol subjektov je v negativni korelaciji s pogostostjo uporabe vodoravnih črt ($r = -.34$), kar pomeni, da jih moški uporabljajo pogostejše kot ženske. Poleg tega je še v negativni korelaciji z uporabo valovite črte ($r = -.29$) in v pozitivni z velikostjo risb ($r = .30$).

Dekleta uporabljajo vodoravno črto redkeje kot fantje, kar lahko implicira višjo stopnjo aktivacije v njihovem konceptu strahu. Prav mogoče je, da so dekleta aktivnejša tudi v situacijah, ki jim zbujajo strah, kar lahko implicira beg ali upor, medtem ko so moški bolj apatični ali celo paralizirani. Morda bi iz tega rezultata lahko celo sklepali na implicitno naravnost deklet na beg iz kritične situacije, ki je zaradi njihove telesne šibkosti največkrat neizogiben.

Moški so tudi pogostejše uporabljali valovito črto kot dekleta, kar lahko še dodatno dokazuje njihovo pasivnost pri doživljanju emocije strahu.

Osebnostne lastnosti

Ekstravertnost pomembno korelira z uporabo rdeče barve pri grafični simbolizaciji strahu ($r = .29$), kar je nekoliko presenetljiv rezultat, čeprav smo že predhodno predpostavljali povezanost ekstravertnosti z uporabo toplih in živih barv. Doživljanje strahu namreč pogosto asociiramo s hladom, ki nas spreleti v kritičnih situacijah, kurjo poltjo in podobnimi psihosomatskimi simptomi, medtem ko je rdeča življenjska in topla barva. Kljub temu nas ne preseneča, da jo ekstravertne osebe uporabljajo tudi pri simbolizaciji strahu mnogo pogostejše kot introvertne.

Nevroticizem ne korelira z nobeno značilnostjo grafične simbolizacije strahu, medtem ko je psihotičizem v negativni korelaciji z velikostjo risb ($r = -.36$). Neobičajna majhnost risb strahu pri subjektih z močno izraženim psihotičizmom dokazuje njihovo neadekvatno ocenjevanje ogrožujoče situacije in neustrezen način doživljanja strahu. Pri tem gre namreč lahko za njegovo podcenjevanje in njegovo prostorsko omejevanje, še bolj verjetno pa je, da gre za precenjevanje nevarnosti in rahlo paranoidnost. Za psihotičizem je namreč značilno neskladje med realno situacijo, ki jo subjekt vedno ocenjuje izrazito egocentrično, in njegovimi realnimi možnostmi za soočenje z njo.

Lažnjivost pomembno korelira z uporabo poševne črte, ki se dviguje od leve proti desni ($r = .26$) in z uporabo cik-cak črte ($r = .32$). Prvi rezultat lahko razumemo kot subjektovo težnjo po premagovanju strahu, ovir in vzpenjanju kvišku, drugega pa kot izraz njegove obrambne naravnosti, saj je cik-cak črta silno primerna za simbolizacijo napetosti in agresije.

ZAKLJUČKI

V pričujoči raziskavi smo ugotovili nekaj pomembnih korelacij med pogostostjo uporabe različnih likovnih elementov in drugimi značilnostmi grafičnega izražanja emocij ter različnimi osebnostnimi spremenljivkami (starostjo, spolom, ekstravertizmo - introvertizmo, nevroticizmom, psihotičizmom in lažnjivostjo). Večino statistično pomembnih korelacij med njimi smo predvideli že v načrtovanju eksperimenta, nekatere pa močno odstopajo od naših predhodnih pričakovanj.

Zanimiv podatek je upadanje pogostosti uporabe modre barve pri grafičnem izražanju emocij, kar lahko razumemo kot specifičen indikator nekega občega pravila pri grafičnem izražanju. Modra je namreč emocionalno relativno nevtralna barva, zato je mogoče njen postopni upad razložiti s subjektivnim spoznavnim in izraznim dozorevanjem in njegovim jasnim razločevanjem med všečnim in primernim, ki se pojavi šele na določeni stopnji njegovega osebnostnega razvoja.

Sorazmeroma s porastom lastne starosti pričnejo subjekti pogostejše uporabljati prekinjene črte, redkeje pa rišejo pike, ki so relativno preprosti in nezadosten likovni pripomoček z majhno izrazno vrednostjo.

Subjektovo likovno izražanje je v precejšnji meri odvisno tudi od spola. Dekleta navadno pogostejše uporabljajo tople in žive barve, posebej pogosto pa segajo po oranžni in po zeleni. Značilno zanje je tudi, da so njihove risbe običajno večje kot risbe moških.

Ekstravertnost je v pozitivni korelaciji z uporabo rdeče barve, kar smo predpostavljali že na začetku, medtem ko nevroticizem ne korelira niti z uporabo katerikoli izmed barv, ki so bile na razpolago, niti s katerikoli izmed črt. Povezano je zgolj s pritiskom in to seveda v negativnem smislu. Za nevroticizem je namreč značilna izrazita negotovost tudi pri grafičnem izražanju emocij, nekakšno drobencljanje po likovni ploskvi oziroma popolna odsotnost kakršnekoli vehemence v izražanju.

Pri psihotizizmu se ni pojavila nobena značilna korelacija s katerikoli elementom grafičnega izražanja emocij. Opazili pa smo, da so zanj značilne najbolj neobičajne korelacije, ki so navadno v popolnem nasprotju z našimi vnaprejšnjimi pričakovanji. Za osebe z visoko izraženim psihotizmom je namreč značilen nekakšen svojevrsten antikonformizem in zavračanje kulturno sprejetih norm (ki jih je subjekt usvojil skozi proces svoje socializacije) ter njihovo nadomeščanje s svojevrstnim izraznim ekstremizmom.

Lažnjivost se običajno povezuje z raznovrstnimi indikatorji subjektove želje po zburjanju pozornosti (korelira npr. s pogostejšo uporabo oranžne barve), vendar se ta dopolnjuje s subjektovo previdnostjo v izražanju, saj se slednji boji, da ne bi s kakršnokoli "neprimerno" oziroma nepredvideno reakcijo pokvaril občega (predvidoma dobrega) vtisa.

Povzamemo lahko, da osebni dejavniki pomembno vplivajo na izražanje primarnih emocij in njihovo grafično simbolizacijo, čeprav ta vpliv ni vedno zelo močan. Pomembnejše so namreč kulturno utrjene norme in pravila za njihovo izražanje. Toda pogostost pojavljanja statistično pomembnih korelacij med obema tipoma spremenljivk dokazuje, da nikakor ne smemo podcenjevati vpliva osebnostnih faktorjev na subjektovo konceptualizacijo emocij in njeno eksternalizacijo.

LITERATURA

- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London, Routledge and Kegan Paul.
 Eysenck, H. J. (1952). *The scientific study of personality*. London, Routledge and Kegan Paul.
 Eysenck, H. J. (1953). *The structure of human personality*. New York, Wiley.
 Eysenck, H. J. (1964). *Crime and personality*. London, Routledge and Kegan Paul.
 Faure, E. (1964). *L'esprit des formes*. Tome I, II. Paris: Editions Jean-Jacques Pauvert.
 Fulgosi, A. (1981). *Psihologijačnosti*. Zagreb, Školska knjiga.
 Jung, C. G. (1984). *Psihološki tipovi*. Novi Sad, Matica Srpska.
 Kandinsky, W. (1912). *O duhovnem v umetnosti*. V: W. Kandinsky (1985). *Od točke do slike*. Zbrani likovnoteoretski spisi. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Kandinsky, W. (1925). Točka in črta na ploskvi. Prispevek k analizi slikarskih prvin. V: W. Kandinsky (1985). Od točke do slike. Zbrani likovnoteoretski spisi. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Koschatzky, W., (1977). Die Kunst der Zeichnung. Technik, Geschichte, Meisterwerke. München: dtv.
- Kovačev, A. N. (1990a). Sporočilo umetnine. O spoznavni vrednosti likovne umetnosti. Diploma. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1990b). Ekspresivna in reprezentativna vrednost likovnih prvin. IX. Posvetovanje psihologov Slovenije, Radenci.
- Kovačev, A. N. (1991) Chords of plastic elements: The articulation of psychic processes through a plastic composition. 2nd European Congress of Psychology, Budapest.
- Kovačev, A. N. (1992a). The structure of a painting and the structure of human mind. Department of psychology. 40 years. Ljubljana: Faculty of Philosophy, 132-139.
- Kovačev, A. N. (1992b). Eksistenčne dimenzije človeka - njihova transformacija in interpretacija. Psihološka obzorja, Vol I (1), 81-84.
- Lamovec, T. (1980). Eksperimentalni priročnik iz psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Musek, J. (1982). Osebnost. Ljubljana, Univerzum.
- Musek, J. (1988). Teorije osebnosti. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Porebski, M. (1978). Ikonosfera. Beograd, Prosveta.